

УДК 726 (477.84)

*кандидат архітектури, доцент Дячок О.М.,
кафедра образотворчого мистецтва,
дизайну та методики їх викладання
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ВПЛИВ МОНАСТИРЯ ОТЦІВ ВАСИЛІАН НА АРХІТЕКТУРУ МІСТА БУЧАЧА

Анотація. У статті досліджується вплив монастиря Отців Василіан на архітектуру міста Бучача. Проведений аналіз історії будівництва, об'ємно – планувальної структури комплексу монастиря, діяльності Василіанського ордену. Визначена роль ансамблю як архітектурної домінанти міста та на формування силуету населеного пункту. Досліджений взаємозв'язок композиції монастиря та ландшафтного середовища міста. Визначена цінність Василіанського монастиря в ідеологічному забарвленні міста, як важливого архітектурно-художнього і соціально-культурного центру Бучача.

Ключові слова: архітектурний ансамбль, собор, об'ємно – просторова композиція, архітектурна домінанта, орден Отців Василіан.

Вступ. Національно-духовне відродження в Україні зумовлює ріст інтересу до суспільної та культурної ролі Церкви, взаємозв'язку національного та культурно-релігійного чинників у житті народу. Прикладом такого взаємозв'язку є націотворча місія українських монастирів, які протягом тисячоліть впливали на процес національно - культурного відродження народу. На тлі соціально-політичних та етноконфесійних трансформацій, які пережило українське суспільство, виділяється Василіанський Чин, який з 1617 року і протягом майже трьох століть був єдиним українським чернечим Орденем східного обряду, який, незважаючи на державно-політичні зміни, та навіть переслідування, залишався важливим осередком духовного та культурного життя, намагався захищати соціальні та політичні інтереси українського народу [10]. Переважна їх більшість відігравала важливу формотворчу роль у розвитку міських ансамблів, своїми силуетами формували образ українських сіл та міст [4, 8, 9].

Архітектура василіанських монастирів здавна була предметом досліджень архітекторів, істориків, реставраторів, мистецтвознавців, метою яких була

фіксація спадщини, що зникла. З набуттям Україною незалежності розпочався процес відродження монастирів та активною їх розбудовою Роль монастирських комплексів у формуванні силуетів міст і сіл України досліджували Рудницький А. М., Чень Л. Я.[4, 8,9]. Архітектура василіанських монастирів Поділля висвітлена у працях Хіслач Б. М.[6,7]. Історико - архітектурний аналіз окремих сакральних пам'яток Бучача проводили Г.Логвин, М. Бевз, В. Вечерський та інші [1, 2, 5,10, 11]. Проте, проблема формування силуету населеного пункту через взаємозв'язок з архітектурою монастирських комплексів та формотворча роль монастирських ансамблів у розвитку міського середовища залишається актуальною в даний час.

Метою статті є висвітлення процесу формування архітектурного ансамблю Василіанського монастиря у Бучачі, аналізу архітектурно – планувальної структури комплексу та визначення його формотворчої ролі у розвитку міського середовища.

Виклад основного матеріалу. Величавий архітектурний ансамбль церкви й монастиря ченців Василіан у місті Бучачі був заснований 7 грудня 1712 року на підставі фундаційної грамоти польського магната Стефана Потоцького [3]. Він розташований на горі Федір, що височить у південній частині міста за рікою Стрипою. Церква і монастир знаходяться не на самому верху гори, а на невеликій природній терасі цієї гори з її західної сторони. Тому зі сходу і з півдня ансамбль закритий; своїм північним фасадом він повернений у сторону центральної частини міста, гармоніюючи із ратушею. Західний фасад розвернутий в сторону замку Потоцьких, руїни якого видно на пагорбі південно-західної околиці міста. Крім того, в невеличкій долині, навпроти західного фасаду, стояв давній дерев'яний палац Потоцьких, який згорів у 1888 році [1, с.5-6].

У 1714 році Львівська католицька архієпархія передала костюл св. Хреста для духовних відправ бучацьким Василіанам у тимчасову власність, а від 1747 року - на постійно. Перший камінь на горі Федір у будівництво монастиря був закладений 12 травня 1751р., а вже 1753р. будову було завершено. Він був збудований на кошти М.Потоцького. Новий монастирський будинок знаходився з північного боку костюлу. Західний фасад спочатку мав два поверхи і п'ять вікон на кожному з них, а його північний фасад був одноповерховим, другий поверх добудували у 1764 році. Зовнішній вигляд нового монастиря був дуже скромним: низький цоколь, стіни завершувались тонко профільованим карнизом, вікна мали простий рисунок обрамлення [1].

У новому монастирському корпусі розмістились навчальні класи гімназії, яку заснував М.Потоцький у 1754 році згідно з привілеєм короля Августа III (Варшава, 22 жовтня 1754 р.), який дозволив відкривати в Бучачі «загальні латинські школи» при монастирі василіан [1, с.6]. У монастирському дворіку розмістився конквіт (школа - інтернат) на 12 студентів. У першому навчальному році разом з конквітом нараховувалось 189 учнів, а в 1773 – 523 особи. В окремі роки ХІХ століття кількість учнів доходила до однієї тисячі. У 1757 – 1758 роках поруч з південного боку костелу було споруджено двоповерхове приміщення гімназії, яке своїм західним фасадом повністю повторювало монастир.

Невеличкий костьол, що знаходився в проміжку між будинками монастиря і гімназії у 1747 році з дозволу львівського архієпископа Ігнатія Вижицького перейшов у повну власність бучацьких ченців. Проте, цей скромний католицький храм не міг вмістити навіть учнів гімназії та й не був пристосованим до вимог уніатських культових обрядів. За порадою ігумена Івана Нерезія, Микола Потоцький погодився збудувати новий храм. У листопаді 1764 року він жертвує 15 тисяч золотих, а кожного наступного року і до закінчення будівництва – ще по дві тисячі [3].

На місці знесеного костелу у 1765 році розпочалося будівництво нового храму, а 12 вересня 1771 року церкву освятили іменем Чесного і Животворящого Хреста. Храм являє собою середньої висоти однефну будівлю, хрещату, з розвинутими кінцями трансепта. Планом він нагадує латинський хрест, витягнутий по осі схід – захід. В кутах між трансептом і пресвітерієм прибудовані дві низькі захристії із зрізаними кутами. Над перехрестям нави й трансепта здіймається ліхтар з маківкою. Такий же, але менших розмірів ліхтарик височить над фронтоном східного фасаду церкви. Будівля збудована на високому двоярусному цоколі (3,5 м.), що надає їй монументальності та величності [1, с.7].

Найвиразнішою частиною композиції церкви є її головний західний фасад з двома стрункими вежами. До них впритул примикають низькі й статичні будинки монастиря та гімназії. Вежі почленовані на п'ять ярусів горизонтальними крепованими карнизами, які послідовно зменшуються по мірі зростання угору, створюють враження стрімкого руху у височінь. На цьому ґрунтується головний мистецький ефект – поступове зменшення ярусних об'ємів, їх поділ на карнизи, пілястри тощо. Подвійні і потрійні пілястри підсилюють цей рух. Стіни між пілястрами злегка ввігнуті, тому фронтальна

площина фасаду має випукло – ввігнуту форму, характерну ознаку пізнього бароко і рококо [6, 7].

Сьогодні важко судити хто був автором проекту нового храму василіан, дехто із дослідників вважає автором архітектора Готфріда Гофмана [5, с. 82-83]. Із архівних матеріалів відомо тільки, що будівельними роботами керував військовий інженер із Станіслава (сьогодні – Івано - Франківськ) Йоганн Шільцер. Разом з тим композиція храму свідчить про поєднання в ній традицій двох архітектурних шкіл, які сформувались в середині – другій половині XVIII століття на східних територіях Речі Посполитої, тобто в Західній Україні, в Білорусії і Литві.

Високий двоярусний цоколь, хрещатість плану і характер трактовки торців споруди поєднують Бучацький храм із львівською архітектурною школою – творчістю Бернарда Меретина. Свою спорідненість із школою «віленського бароко», засновником якої був Ян Кшиштоф Гляубітц, церква завдячує головному двобаштовому фасаду та такими деталями як прорізи вікон з фігурними контурами, а також складним за формою завершеннями торцевих стін трансепта і пресвітерії [1, с.9-10].

На характер композиції міг вплинути Микола Потоцький, який користувався послугами львівського майстра Меретина, називаючи його «своїм архітектором». У свою чергу, василіани, які прибули у Бучач з Литви або з Білорусії теж могли наполягати на створенні церкви на зразок храмів «віленського бароко». Латинського впливу зазнало й внутрішнє оздоблення церкви. Усе це зумовило своєрідний стилістичний характер бучацької церкви. [1; 6, с. 65–78].

Остаточно сформувався монастирський ансамбль на початку XIX століття. У 1805 році архітектор Іларіон Шестовський запроектував третій поверх над будівлями обабіч головного фасаду церкви. Цей проект був відхилений щоб церква не втратила легкості і монументальності. Вирішено було збільшувати не висоту, а довжину монастирських і навчальних будівель. У 1806 почали розширювати монастир, у 1821 -1823 рр. і в 1839 р. до південного крила прибудували нові учбові приміщення. У результаті утворилася довга горизонтальна лінія західного фасаду монастирського ансамблю, контрастуючи з якою високий головний фасад церкви став ще виразнішим (рис.1, 2).



Рис.1. Панорама комплексу



Рис.2. Панорама міста

У 1816 році тераса, на якій розміщена церква і монастир, була укріплена високою кам'яною стіною з двомаршевыми сходами, які півколами ведуть до верхнього майданчику. Перед головним фасадом стіна має півкруглу форму, облицьована тесаним каменем і завершується металевою огорожею. В її нижній частині зроблена кам'яна ніша, в якій знаходилась кам'яна статуя святого Онуфрія, виготовлена в 1818 році невідомим автором. Інша кам'яна статуя - Богородиці була розміщена на півкруглій площі, датована тим же роком [5].

Останньою і важливою композиційною складовою монастирського ансамблю стала квадратна кам'яна дзвіниця з цибулястою банею. Її збудували у 1849-1854 роках.

У середині 1946 року Діяльність Бучацького монастиря була заборонена радянською владою і тільки у березні 1991 року у Бучацький монастир Воздвиження Чесного Хреста Господнього повернулися отці Василіяни. У 1992 році були розпочаті і тривають до сьогодні реставраційно-будівельні роботи. Діяльність Отців Василіян здавна була місійно – провітницькою. Василіяни прагнули до шкільництва не тільки ченців, а і для світської молоді. У 1995 році Міністерством освіти України зареєстровано історико-філософський лицей ім. св. Йосафата, сьогодні — колегіум, яким опікуються отці Василіяни. Це на сьогодні один із найкращих навчальних закладів у Бучачі.

Досліджуючи історію формування ансамблю монастиря Василіан у Бучачі бачимо, що комплекс ідеологічно й композиційно домінує над навколишнім середовищем і відіграє важливу композиційну роль як архітектурний акцент міста і його околиць. Монастир виконує – сакральну, ідеологічну, культурну, соціальну, політичну функцію.

Монастирський ансамбль споруджений на окраїні Бучача, навколо нього формувалась забудова міста. Завдяки своєму розташуванню на високій і відкритій місцевості ансамбль виразно сприймається з далекої відстані, є одночасно ландшафтною і архітектурною домінантами і виділяється в просторі історичного міста. Монастир розміщується у зоні найвищої композиційної активності, а композиція, характер, форма, орієнтація об'єкту і навіть силует комплексу зумовлені особливістю та характером рельєфу. Архітектурно комплекс монастиря органічно вписався у навколишній ландшафт, став невід'ємною частиною планувальної і образної структури міста Бучача, надав йому ідеологічного забарвлення.

Висновки. Проведений аналіз історії будівництва, діяльності василіанського ордену та об'ємно – планувальної структури комплексу монастиря Отців Василіан у Бучачі дає підстави стверджувати, що здавну монастир виконував сакральну, ідеологічну, культурну, соціальну, політичну функцію. Монастир відігравав роль архітектурної домінанти міста та сформував силует населеного пункту. Він органічно поєднується з ландшафтним середовищем, розміщується у зоні найвищої композиційної активності. Василіанський монастирський ансамбль надав ідеологічного забарвлення місту, є важливими архітектурно-художніми і соціально-культурними центром Бучача.

Література

1. Архів Тернопільського обласного відділу в справах будівництва та архітектури / шифр: 83-115.
2. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. – К., 2001. – С. 24–42.
3. Мороз В. Бучацький монастир отців – василіан: 300 років історії [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/50525/ 4 грудня 2012, 10:57.
4. Рудницький А.М., Чень Л.Я. Роль монастирів чину св. Василя Великого в архітектурі міст та сіл України // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". - 2008. - № 632. - С. 44-51.
5. Станкевич М. Бучач та околиці. Маленькі образки. – Львів: СКІМ, 2010. – 256 с.
6. Хіхляч Б.М. Архітектура василіанських монастирів Поділля XVIII ст. / Б.М. Хіхляч // Праці Центру пам'яткознавства : Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 16. – С. 65–78.
7. Хіхляч Б.М. Огляд архітектури уніатських церков Поділля у XVIII ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 13. Серія: Історія: Збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – С. 201 – 204.
8. Чень Л.Я. Василіанські монастирі в архітектурі України XVII — XIX ст. // Вісник Державного університету «Львівська політехніка»- Архітектура № 358, Львів, в-во Державного університету «Львівська політехніка», 1998.- С. 112-116.
9. Чень Л.Я. Храмові та монастирські комплекси в розпланувальній структурі міста Бучача. // Вісник Державного університету „Львівська політехніка”— Архітектура № 757, Львів, в-во Державного університету ”Львівська політехніка”, 2013 – С.315-320.
10. Шкраб'юк П. Монаший чин отців Василіан у суспільно- культурному житті України [Текст]: автореферат дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 / П. В. Шкраб'юк; Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=

ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2007/07spvkju.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

11. Чуйко О. Вплив монастирської ідеології на формування культурно-естетичних основ національного стилю церковного будівництва та обрядового мистецтва Галичини / О. Чуйко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв . Мистецтвознавство. Архитектура. - 2007. - № 3. - С. 125-136.

Аннотация

Эта статья анализирует влияние монастыря Отцов Василиан на архитектуру города Бучача. Проведен анализ истории строительства, объемно - планировочной структуры комплекса монастыря Василианского ордена. Определяется роль ансамбля как архитектурной доминанты и формирования силуэта города. Исследованы взаимосвязи композиции монастыря и ландшафтной среды города. Определяется значение Василианского монастыря в идеологическом ракурсе и как важного архитектурного - художественного и социально - культурного центра Бучача.

Ключевые слова: архитектура, собор, пространство, пространственная композиция, архитектурная доминанта, Орден отцов Василиан.

Abstract

The article examines the influence of the monastery of Basilian Fathers on the architecture of the town Buchach. The analysis of the history of the building, it's space-planning structure, the activity of the Basilian Order was held. The role of the ensemble as an architectural dominant of the town and in forming of a silhouette of the settlement was defined. The connection between the composition of the monastery and the landscape environment of the city was highlighted. The article determines the value of the Basilian monastery as an important architectural and socio-cultural center of Buchach.

Keywords: architectural ensemble, cathedral, space-planning composition, architectural dominant, the Order of Basilian Fathers.